
Llibertat d'expressió, font de conflicte i repressió. El retrocés de la lliure expressió a Espanya

MERCÈ BARCELÓ I SERRAMALERA

Universitat Autònoma de Barcelona

Institut d'Estudis Catalans

merce.barcelo@uab.cat

1. Què protegeix la llibertat d'expressió: el dret a la crítica i a la discrepància

No hi ha jerarquies entre drets fonamentals. El cert és, però, que la llibertat d'expressió, juntament amb el dret de reunió, són els baròmetres democràtics de qualsevol règim polític. Per què? Què protegeix?

Per al Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH), la doctrina del qual forma part de l'ordenament jurídic espanyol, la llibertat d'expressió és «una de les precondicions del funcionament de la democràcia» (Appleby contra Regne Unit, sentència de 6 de maig de 2003), un «pilar de la societat democràtica», que no s'ha d'interpretar de manera restrictiva (Yilmaz Yildiz i altres contra Turquia, sentència de 14 d'octubre de 2014).

Això determina una especial amplitud de l'objecte protegit, que abasta «no només la substància de les idees i la informació expressades sinó també la forma en què es transmeten» (De Haels and Gijssels contra Bèlgica, sentència de 24 de febrer de 1997). I és important d'assenyalar que des de l'afer Handyside (Handyside contra Regne Unit, sentència de 7 de desembre de 1976), la jurisprudència és constant a l'hora d'afirmar que l'article 10 del Conveni europeu legitima «no només les informacions o idees que són favorablement rebudes o considerades com inofensives o indiferents, sinó també aquelles que xoquen, inquieten o ofenen l'Estat o una fracció qualsevol de la població. Tals són les demandes del pluralisme, la tolerància i l'esperit d'obertura, sense les quals no hi ha una societat democràtica».

Per això, i en la mesura que la democràcia es nodreix de la lliure expressió, el Conveni europeu no deixa gairebé lloc a restriccions de la llibertat d'expressió, sobretot en el terreny del discurs polític o de qüestions d'interès general (Arslan contra Turquia, sentència de 8 de juliol de 1999). D'aquí que la força protectora de la lliure expressió sigui més intensa quan empara manifestacions crítiques incòmodes per a l'estatu quo polític o social, quan s'expressen idees políticament incorrectes i quan les mesures restrictives tenen com a finalitat reduir l'espai per a la crítica i les opinions discrepants.

En definitiva, no hi ha, certament, un dret a l'insult, però tampoc no hi ha un dret a no sentir-se ofès per crítiques malsonants, actes de mal gust o conductes malagradeses. Aquestes expressions no estan expulsades del camp legítim de la llibertat d'expressió, i molt menys encara quan contribueixen a preservar l'espai del debat públic lliure.

2. L'esdevenir de la llibertat d'expressió a Espanya: del dret a la crítica i a la discrepància al dret a la crítica i a la discrepància de segons què i de segons qui

En termes generals, l'anterior doctrina havia estat assumida i respectada pels tribunals espanyols, especialment per influència de la jurisprudència del Tribunal Constitucional. És, però, a partir de la primera dècada dels anys dos mil quan comença a apreciar-se un retrocés en la protecció d'aquesta llibertat (constatada objectivament per informes com els de Mèdia.cat o el d'Amnistia Internacional). I això s'aparella —perquè sempre n'és la conseqüència immediata— a un consegüent retrocés democràtic del sistema polític espanyol.

De causes se'n poden detectar unes quantes: el tarannà polític del partit al govern (el PP que governà entre 2011-2018), que va dur a terme determinades reformes legislatives, que després comentarem, i que va controlar de ben a prop les renovacions de les cúpules judicials; la necessitat de reduir les protestes per la crisi econòmica; o la necessitat de desactivar l'independentisme català present massivament al carrer des de la sentència de l'Estatut (STC 31/2010). I els protagonistes principals de les restriccions han estat el legislador estatal i el poder judicial.

En l'àmbit legislatiu, destacà, per exemple, l'aprovació de la «lleï mordassa», els primers set mesos d'aplicació de la qual van generar quaranta mil sancions, o la reforma dels delictes d'odi (LO 1/2015), en detriment de la llibertat d'expressió. I en l'àmbit del poder judicial, els girs jurisprudencials han estat sorprenents: no només s'han disparat els judicis per profanació i escarni religiós (cas «Krahe», cas «procesión del coño insumiso», cas «Toledo»), sinó que també s'han produït xifres escandaloses de condemnes per delictes d'enaltiment del terrorisme: des de 2011, amb el cessament de la violència, fins 2018 s'han publicat cent vint-i-una sentències per apologia d'ETA, quatre vegades més que en els set anys anteriors.

I els encausats han estat titellaires (tancats, a més, cinc dies en presó provisional) i persones relacionades amb el món de la creació artística: el cantant de Def Con Dos, condemnat a un any de presó; la tuitera Casandra Vera, després absolta pel Tribunal Suprem; o el cantant Valtonyc, també condemnat per injúries al rei a tres anys i mig de presó.

Totes aquestes condemnes provenen d'un mal enteniment per part dels jutges espanyols de l'àmbit de protecció de la llibertat d'expressió. Perquè el caràcter escabrós d'una obra, l'exageració, la distorsió de la realitat i la provocació són formes d'expressió artística protegides per la llibertat d'expressió, sempre que no atïin l'odi o fomentin la violència, basada en la discriminació o diferència contra persones o grups (Cas *Vereinigung Bildener Künstler* contra Àustria, sentència del TEDH de 25 de gener de 2007). En conseqüència, aquest enteniment de la lliure expressió exigiria que l'aplicació del delictes d'enaltiment del terrorisme (article 578 CP) només tingués lloc quan la conducta encausada comportés un risc real d'incitar a la comissió d'actes terroristes (Directiva UE 2017/541); cosa que, al mateix temps, obliga els jutges a acreditar la finalitat per la qual s'executen els actes d'enaltiment o d'humiliació, cosa que no es fa en cap de les anteriors sentències condemnatòries.

També és sorprenent la persecució exponencial, respecte de fa uns anys, per delictes d'odi (articles 510 i següents CE) i com, a més, se'n retorça el sentit original. El bé jurídic protegit d'aquests delictes són les persones pertanyents a determinades minories vulnerables. I minories, en els termes de la Convenció de 1965 ratificada per Espanya, ni ho són els cossos de seguretat de l'Estat, ni ho és el cap de l'Estat.

Resulta, però, que els centenars de denúncies formulades i casos oberts, per exemple, l'any 2018 per delictes d'odi ho han estat, majoritàriament, per les crítiques de ciutadans (mestres, bombers, artistes, mecànics...) contra la Guàrdia Civil i la Policia Nacional, amb motiu de les càrregues que aquests cossos van protagonitzar a Catalunya l'1 d'octubre de 2017.

I Espanya ha estat condemnada pel TEDH una vegada i una altra per supòsits similars. El darrer, l'any 2018, fou el cas *Stern Taulats i Roura Capellera* contra Espanya, en què el tribunal condemna Espanya per violar la llibertat d'expressió de dos manifestants que van cremar unes fotos dels monarques espanyols. Perquè per al TEDH en l'esperit del Conveni europeu no hi ha el dret de protegir les ofenses a caps d'Estat. Ans al contrari, entén que debatre sobre la monarquia és una qüestió d'interès públic, i que un acte d'incitació a l'odi només ho és si hi ha violència o s'hi incita; cosa que no comporta la crema d'una foto com en el cas *Stern*. I, afegiríem, ni la d'una bandera (o mocar-s'hi, cas «Mateo»), ni la d'una xiulada d'un himne (cas «Espot»).

Tanmateix, tot i que els casos anteriors són molt alarmants en perspectiva democràtica, la vulneració més greu —per massiva i qualitativa— de les llibertats d'expressió (i d'altres drets fonamentals) s'ha produït a Catalunya a redós del «procés». I és que en nom d'un nou metadret natural i fonamental —el principi de la indissoluble unitat— d'autodefensa de l'Estat, s'ha iniciat a Espanya la persecució d'una idea política (l'independentisme) que posa en qüestió la dita indissoluble unitat. I això a qualsevol preu («Espanya pagarà el preu que sigui per salvaguardar

la seva unitat», Rubalcaba), i per part, principalment, d'aquells que són els encarregats de salvar els drets fonamentals dels ciutadans per sobre de qualsevol altre bé («Els tribunals s'ocupen de salvar la unitat d'Espanya», Lesmes).

El preu, efectivament, és molt alt des de la perspectiva dels drets fonamentals i, pel que ara interessa, des de la de la llibertat d'expressió. Mesos abans de la celebració de l'1-O proliferaren les prohibicions d'actes de suport a la celebració del referèndum.¹ Paral·lelament, es començaren a conèixer les denúncies a ciutadans per desobediència i la requisada de materials de propaganda.² S'interceptaren comunicacions escrites.³ Es tancaren més de cent quaranta pàgines web. Se sancionà un ciutadà per organitzar una xiulada a l'himne espanyol i es prohibí l'ús de l'estelada en esdeveniments esportius. I es realitzaren nombrosos registres en seus de diferents diaris, d'empreses de comunicació i d'impremtes.⁴

1. El 12 de setembre de 2017, el Jutjat Contenciós Administratiu núm. 3 de Madrid va prohibir cautelarment un acte sobre el dret a decidir del poble de Catalunya, organitzat pel grup Madrilenys pel Dret a Decidir (Interlocutòria del Jutjat Contenciós Administratiu número 3 de Madrid de suspensió de l'acte <<https://www.scribd.com/document/358715787/Auto-Suspension-Acte-Escorxador-Madrid>>). El 13 de setembre, la policia espanyola va impedir a València la realització d'una comunicació pública davant dels mitjans de comunicació en un espai públic per part de representants del partit polític CUP. El 14 de setembre el Govern local de Gijón va revocar l'autorització inicialment concedida als organitzadors i va prohibir un acte de debat sota el títol «Catalunya: de la transició al referèndum». Aquell mateix dia, l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet va prohibir un acte que duia per títol «Democràcia» organitzat per l'entitat privada Òmnium Cultural. El 15 de setembre, la policia local de Vitòria va suspendre per ordre judicial un debat sobre el referèndum. El 21 de setembre, la Diputació de Saragossa va prohibir un acte públic que portava com a títol «Assemblea estatal de parlamentaris i alcaldes per la llibertat d'expressió, la fraternitat i el diàleg». I, el 27 de setembre, l'Ajuntament de Barcelona-Districte de Sarrià-Sant Gervasi va denegar el permís per a la celebració d'un acte públic sol·licitat per una associació de veïns considerant que es tractava d'un acte polític vinculat a la promoció del referèndum.

2. El 15 de setembre diversos agents de la Guàrdia Civil, la Policia Nacional, la Policia Local i els Mossos d'Esquadra van procedir a la requisada de material propagandístic, així com a la identificació —i en alguns casos retenció policial— de diversos ciutadans i alguns càrrecs electes i/o representants institucionals locals a diverses localitats de Catalunya com Montcada i Reixac, Cerdanyola del Vallès, Sant Carles de la Ràpita, Figueres, Masquefa, Premià de Mar o Llagostera, entre d'altres (<<https://www.vilaweb.cat/noticies/la-policia-local-de-montcada-i-reixac-requisada-erc-material-de-campanya-del-referendum-de-l1-o/>>). El 16 de setembre, la Policia Local de Palafròl va procedir a identificar diversos ciutadans membres d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) que eren a la via pública penjant propaganda sobre el referèndum i, a més, va denunciar-los per desobediència a l'autoritat. També van tenir lloc altres intervencions de la Policia Local a les localitats de Torredembarra, la Vall de Ges, Santpedor, el Prat de Llobregat, Torelló i Barcelona; i, a Sitges, la Policia Local va procedir a identificar diversos ciutadans a la via pública i va retenir la càmera i el telèfon mòbil d'un periodista del mitjà de comunicació *Nació Digital*. El dia 19 de setembre, agents no uniformats de la Policia Nacional, que es van negar a identificar-se, van requisar a Reus documentació i material informatiu i propagandístic d'una parada de l'associació Assemblea Nacional Catalana instal·lada a la via pública i preparada per a un acte públic organitzat per a aquella mateixa nit, a més d'obligar tres ciutadans a anar a la comissaria per ser identificats, on van ser retinguts durant algunes hores.

3. Correus va bloquejar els dies previs a la celebració del referèndum de l'1 d'octubre diversos enviaments postals de manera arbitrària, un dels quals eren seixanta mil exemplars de la revista d'Òmnium Cultural que reben periòdicament els socis.

4. Les forces de l'ordre públic es van presentar a diverses seus de mitjans de comunicació catalans per tal de lliurar un requeriment judicial del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya i van procedir sense més explicació a la identificació dels redactors dels mitjans (*El Punt Avui*, *Nació Digital*, *VilaWeb*, *El Nacional*, *Racó Català* i *Llibertat.cat*) sense la cobertura explícita en el requeriment.

Després de la celebració del referèndum, es van intensificar les ingerències en l'àmbit de les llibertats d'expressió. Es van multiplicar les agressions, amenaces o intimidacions a periodistes o mitjans de comunicació: la més coneguda va ser la perpetrada contra el periodista Jordi Borràs per un policia nacional al crit de «Viva España, Viva Franco»; periodista que va ser imputat per aquests fets pel Jutjat d'Instrucció núm. 8 de Barcelona, igual que el suposat agressor. També es va incrementar el nombre de resolucions judicials o d'actuacions policials que obstaculitzaven i restringien el treball periodístic (per exemple, es va obrir una causa contra *El Jueves*), així com el de persecucions de bloguers o «periodistes ciutadans». Es van multiplicar els acomiadaments de col·laboradors periodístics per ser crítics amb la línia editorial respecte al tema català (Carlin, Culla o Ferreres). Van ser citats a declarar vuit docents de tres escoles de la Seu d'Urgell per debatre sobre l'1-O a les aules, acusats de presumptes delictes d'incitació a l'odi; el mateix va passar amb tretze professors de la localitat de Sant Andreu de la Barca. El Jutjat d'Instrucció núm. 2 de Manresa va imputar un delicte d'odi i un altre de resistència greu a un regidor de Sant Joan de Vilatorrada, pallasso de professió, per fer-se una foto portant un nas de pallasso al costat d'un guàrdia civil durant els registres a la Conselleria de Governació el 20 de setembre. El Jutjat núm. 2 de Reus va acusar dos bombers per un possible delicte d'odi i de malversació de fons públics per haver acudit a la manifestació del 3 d'octubre davant de l'Hotel Gaudí amb el casc i la jaqueta oficials del cos. I, entre altres actuacions judicials més, també va ser citat a declarar, denunciat per la Policia Nacional, l'actor i periodista Eduard Biosca per un gag a la ràdio sobre la policia responsable de les càrregues de l'1 d'octubre.

També es van confeccionar «l·listes negres» de juristes, empreses, mitjans de comunicació i periodistes, per exemple, en ordenar el llavors ministre Montoro a la interventora general de la Generalitat que lliurés la llista de professionals als quals se'ls havia realitzat pagaments que, segons el ministeri, podien estar relacionats amb activitats proclius a la celebració del referèndum. I el diari *El País* apuntà en un reportatge cap a professionals del dret catalans que estaven denunciant vulneracions de drets humans a Espanya.

Tots aquests actes van coartar de manera directa la llibertat d'expressió dels seus titulars —i més tenint en compte que des del 2005 s'havia despenalitzat la celebració de referèndums convocats per una autoritat no competent; a banda de tenir un considerable efecte indirecte d'autocensura (l'anomenat *chilling effect*).

Ara bé, el que possiblement ha causat més estralls injustificats en la llibertat d'expressió, i de retruc una erosió irreparable en el sistema parlamentari, ha estat el processament i la condemna de quatre membres (per desobediència) de la Mesa del Parlament de Catalunya i la seva presidenta (condemnada a onze anys i mig de presó per sedició) per la inclusió en l'ordre del dia de les propostes relatives a la convocatòria d'un referèndum i al procés constituent català.

Aquestes persones estaven protegides per la inviolabilitat parlamentària, que és una prerrogativa històrica dels parlamentaris l'objectiu de la qual és assegurar la independència del Parlament davant la resta de poders de l'Estat. I, segons el Tribunal Constitucional, esdevé un límit cons-

titucional a l'exercici de la potestat jurisdiccional, tant per raó de la persona com per raó de la matèria, quan l'objecte del procés el constitueix l'exigència de responsabilitat per expressions o vots proferits en l'exercici de l'activitat parlamentària (STC 30/1997). Per tant, les respectives condemes contra aquests parlamentaris han anat en contra de la inveterada doctrina d'aquell òrgan que va ser, precisament, el que deduí testimoniança a la fiscalia per depurar possibles responsabilitats penals.

Podríem seguir amb altres ingerències i reculades en la protecció de la llibertat d'expressió, com la prohibició del Tribunal Constitucional que el Parlament de Catalunya pugui debatre, per exemple, sobre el dret a l'autodeterminació o sobre la corona (STC 98/2019). O podríem esmentar sentències recents, també del Tribunal Constitucional, com ara la STC 190/2020, relativa a un delictes d'ultratges a Espanya per la crema d'una bandera al Ferrol, i la STC 192/2020, en relació amb un delictes contra els sentiments religiosos per la interrupció d'una missa a Girona per fer una protesta breu motivada per la tramitació d'una reforma de l'avortament. En aquests casos s'oblida el pes que la llibertat d'expressió té en una societat democràtica i es recorre al dret penal per castigar conductes emparades en la lliure expressió.

Són tots supòsits que semblen indicar que la crítica política, el debat públic lliure, l'expressió artística o la dissidència no són valors democràtics a protegir, sinó fonts de conflictes i d'enfrontaments que cal erradicar i castigar penalment en nom d'una desitjable convivència pacífica (i de pensament únic, que seria sens dubte el seu).